

PIERRE RICÉ (1921-2019)

GASPAR FELIU¹

Institut d'Estudis Catalans
Societat Catalana d'Estudis Històrics

El proppassat 6 de maig morí a París Pierre Riché, un dels grans historiadors francesos de la segona meitat del segle xx, especialista en l'alta edat mitjana i més en concret dels aspectes culturals, familiars i eclesiàstics d'aquesta. El centre principal d'investigació de Riché va ser la transmissió de la cultura antiga al món medieval, fet que de retruc el portà a estudiar l'educació a l'alta edat mitjana a través de l'estudi d'alguns dels personatges més influents del món cultural i social medieval, com sant Bernat, Gregori el Gran, Abbó de Fleury i Gerbert d'Orlhac. S'interessà, d'altra banda, per l'educació i la socialització de les dones i els infants; en aquest aspecte, és bàsic el seu estudi sobre la carta de Duoda al seu fill Guillem.

En realitat, Duoda (esposa de Bernat de Septimània i mare de Guillem de Septimània) i Gerbert d'Orlhac (el futur papa Silvestre II, educat a Vic i Ripoll), dos personatges forasters, però que tenim com a nostres, lligaven Pierre Riché a Catalunya. També ho feien circumstàncies personals de bon record: l'any 1951 hi conegué la seva futura esposa durant un viatge organitzat pels estudiants catòlics francesos a les esglésies romàniques dels Pirineus, de la Grassa a Vic, completat amb una escapada a Mallorca rere les petges de Chopin i George Sand. Cinquanta anys més tard, el 2001, participà de manera destacada en el congrés sobre Gerbert d'Orlhac celebrat a Vic, i havia mantingut contactes amb alguns investigadors catalans. Val a dir, però, que no tingué una relació continuada amb el món acadèmic català ni espanyol: quan fa balanç dels seus contactes professionals, que s'estenien del Canadà al Japó, ni tan sols esmenta les relacions

1. E-mail: gaspar.feliu@hotmail.com

que hi podia haver tingut. Segurament ni el règim polític ni els escolarques que dominaven el panorama acadèmic no l'atreien gaire. Tot i això, Riché ha estat un autor conegut i reconegut pels especialistes catalans de l'alta edat mitjana.

Pierre Riché havia nascut a París en el si d'una família modesta, tot i que la seva mare era mestra; pogué estudiar el batxillerat gràcies a una beca. En esclatar la Segona Guerra Mundial, davant l'avanç alemany, la família marxà cap al sud, prop de Tolosa, però l'any 1941 ja havien tornat a París, on Riché s'examinà de batxillerat i després dels dos cursos preparatoris que eren de rigor, entrà a la Sorbona. La seva llicenciatura en història gairebé va coincidir amb el final de la guerra. En aquell moment ja havia decidit decantar-se per l'estudi de l'alta edat mitjana. L'any 1948 passà l'agregació per a professors de batxillerat i anà a exercir a Constantina, a l'interior d'Algèria; la seva estada no el portà de moment a qüestionar el colonialisme francès, però sí que quedà esborronat per les seves misèries. Hi estigué només un any i marxà a Le Mans; mentrestant, intentava treballar en la seva tesi d'estat, que volia ser la continuació del llibre del seu mestre Henri-Irénée Marrou sobre l'educació a l'antiguitat: el tema elegit fou el pas de l'educació antiga a la medieval, però la càrrega docent i l'allunyament de les grans biblioteques no el permetien avançar gaire, fins que l'any 1951 decidí deixar l'ensenyament mitjà per l'universitari. Obtingué de primer una plaça d'adjunt a la recerca al CNRS, i el 1953 una altra d'ajudant d'Història Medieval a la Sorbona. Aquell mateix any publicà el seu primer llibre, dins la coneguda col·lecció «*Que sais-je?*», una obra dedicada a les invasions bàrbares, de la qual se'n feren deu edicions. L'any 1957 pogué accedir a una plaça de professor universitari a Tunis, antiga colònia francesa independent des de tres anys abans, però que mantenia bones relacions de col·laboració amb l'antiga metròpoli. La càrrega docent no era excessiva i Riché hi pogué acabar la tesi d'estat, que entre 1945 i 1962 havia necessitat tres directors, Halphen, Perrin i Renouard, tres noms de gran pes en la historiografia francesa de la part central del segle xx. La tesi va ser defensada l'any 1962, quan ja feia dos anys que Riché havia tornat a França i exercia a Rennes. El llibre (només es podien defensar tesis publicades) tingué un gran èxit: se'n van fer quatre edicions i es va traduir a sis idiomes. Com a tesi complementària i amb la finalitat d'il·lustrar l'educació de l'aristocràcia, Riché va presentar la carta de Duoda al seu fill Guillem. Tot i que el document havia estat publicat sense gaire rigor al segle xix, el coneixement d'un manuscrit trobat a Barcelona va permetre presentar una nova versió, més completa, i els comentaris de Riché, que qualificava el document com «un manual

d'educació carolingi», van significar el descobriment de Duoda com una dona lletrada en un segle que ho era tan poc i la va convertir en una precursora del feminisme, tot i que Riché posava sobretot en valor el coneixement que la carta permetia obtenir sobre els comportaments i ideals de l'alta noblesa de l'època. A més a més, a Rennes formà part d'un grup de professors que emprengueren una àmplia renovació de la vida universitària, de manera que els set anys que passà a Bretanya, profitosos i plàcids, li van deixar un gran record: de fet, hi tornava de vacances sempre que podia i hi establí la seva segona residència: a l'illa de Bréhat. L'etapa següent va ser ben diferent: el desig de tornar a París el dugué a acceptar una plaça a la nova universitat de Nanterre l'any 1967; de fet, la universitat era tan nova que no estava ni acabada. Es trobà així a l'ull de l'huracà dels fets de Maig del 68 des de dos punts: Nanterre i la Cité Universitaire, on exercia de director de la Casa de l'Índia; el càrrec no tenia sou, però permetia disposar d'un pis prou ampli, que significava un estalvi important en una ciutat de lloguers cars. Contra el que es podria suposar, Riché considerava positiva la revolta, que va permetre la reforma d'un sistema universitari fortament jerarquitzat i anquilosat. De fet, en les seves memòries es mostra orgullós d'haver contribuït al pas a una universitat més democràtica, participativa i renovada pedagògicament, on treballà fins a la seva jubilació el 1989, a l'edat de 68 anys. Els anys de Nanterre, Riché va publicar grans obres de síntesi, com *La vie quotidienne dans l'Empire carolingien* (1973), *Écoles et enseignement dans le haut Moyen Âge* (1979), de la qual es van fer quatre edicions, la darrera l'any 2000, i *Les Carolingiens. Une famille qui fit l'Europe* (1983), llibre reeditat el 1997; *Gerbert d'Aurillac, le pape de l'an mille* (1987), i el mateix any de la seva jubilació, dues obres: *Les grandeurs de l'an Mille*, contra la idea de foscor i cataclisme que s'associa sovint amb la xifra, i *Césaire d'Arles*, un pas enrere en la seva cronologia d'investigació més habitual, en record d'aquest bisbe i teòleg dels temps de les invasions bàrbares; hi podem afegir, per la llarga preparació que exigí, l'edició, en dos volums, de les cartes de Gerbert d'Orlhac, publicades en col·laboració amb Jean-Pierre Callu, obra que aparegué l'any 1993.

Jubilació no significà de cap manera un cessament de la seva activitat. Per centrar-nos només en les publicacions principals, el 1995 aparegué *Éducation et culture dans l'Occident barbare; s. VIe-VIIIe*; l'any 2003, *Henri-Irénée Marrou, historien engagé*, dedicat a qui fou el seu principal mestre; l'any 2004, *Abbon de Fleury, un moine savant et combatif*; el 2005, *La vie des enfants au Moyen Âge* (amb Danièle Alexandre-Bidon); l'any 2006, també dos llibres, *Des nains sur les*

épaules des géants: maître et élèves au Moyen Âge, i *Grandeur et faiblesse de l'Église au Moyen Âge*. L'any 2008 publicà les seves interessantíssimes memòries: *C'était un autre millénaire, souvenir d'un professeur, de la communale à Nanterre*, una gran passejada per la història medieval i per la història viscuda, que permet una visió àmplia de la seva obra i de la seva tasca d'historiador, així com reflexions molt interessants sobre els esdeveniments i els canvis socials al llarg gairebé d'un segle. Però les memòries no serien la seva darrera obra: l'any 2013 tornà encara sobre l'any mil, per destacar-ne més si calia els aspectes positius de l'època: *Les lumières de l'an mille*.

Riché no va ser només investigador i autor de llibres importants: també animà llocs de trobada i intercanvi d'idees, i hi participà molt activament. Entre els primers destaca el Centre de Recherches sur l'antiquité tardive et le Haut Moyen Âge (amb André Chastagnol), un centre pluridisciplinari que posava en relleu les continuïtats entre els dos períodes; el centre organitzava col·loquis i publicava *cahiers* sobre temes determinats. També va participar en la fundació del Centre de Recherches monastiques de Landévennec, a Bretanya. Com a participant, va ser assidu a les setmanes d'Spoleto, mantingué contactes intensos amb l'École Française de Rome i acudia gairebé sempre a les reunions setmanals de la Société d'Antiquaires de France, que presidí durant un temps.

Riché no va ser només un gran historiador, va ser també una gran persona i un observador atent i gens passiu de gairebé un segle de la història de França, en especial d'alguns moments crucials que va viure molt de prop. És veritat que la Segona Guerra Mundial no sembla haver-lo implicat més enllà de les dificultats dels temps, des de l'obtenció de queviures al perill de ser enviat com a obrer a Alemanya; de fet, aquests van ser anys de formació i canvis personals, amb un relatiu aïllament del món exterior. El Riché jove, potser per oposició al pare, de tendències socialistes, va militar en la dreta autoritària catòlica i fins i tot en l'antisemitisme; la guerra es va endur l'antisemitisme, fins al punt que en plena contesa va buscar un company de curs, jueu, a qui havia fet objecte de burles i menyspreus per a demanar-li perdó. Després va cercar com a director del seu treball de fi de carrera Louis Halphen, també jueu, que havia passat la guerra en la clandestinitat, el qual acceptà dirigir-li un estudi sobre sant Bernat; uns anys més tard Riché fundà i animà un centre d'estudis judeocristians.

Riché es mantingué sempre catòlic, però a partir de la guerra el seu catolicisme va deixar de ser bàsicament polític i es feu més religiós; s'inscrigué en les joventuts estudiantils cristianes i participà en els cercles universitaris renovadors,

gairebé podíem dir purificadors, impulsats pel futur cardenal Danielou, a l'hora que s'implicava a fons en l'escoltisme. Aquest catolicisme obert l'acompanyà sempre més i el feu ser crític amb les manifestacions religioses més tradicionals, com la Setmana Santa de Sevilla, que qualificava de «folklore paganoreligiós»; es posicionà també en favor de l'ensenyament públic com a preferible a l'anomenada escola lliure (que a França venia a voler dir catòlica), i contra el predomini de l'Església en la vida pública de Bretanya o del Canadà; s'anà mostrant cada vegada més en desacord amb la jerarquia eclesiàstica i criticava diverses decisions de Pius XII, Joan Pau II i Benet XVI. En realitat, els seus principals referents són pensadors catòlics poc estimats per l'Església oficial, com Teilhard de Charden, Yves Congar i Marie-Dominique Chenu.

Com a observador i fins a un cert punt actor, Riché es posicionà en favor de la independència d'Algèria, que visqué des de Tunis; des d'on amb altres ensenyants, prengué partit contra la revolta militar i fins i tot contra el triomf d'aquesta, que representava la imposició del general De Gaulle com a primer ministre de França. Tot i que l'actuació d'aquest va resultar contrària al que esperaven els que el catapultaren al poder, això no ho podien saber els signants del manifest: si De Gaulle hagués fet el que esperaven d'ell els militars revoltats i els *pied noirs*, l'acte de coratge dels ensenyants els podia haver costat molt car. També davant dels fets de Maig del 68, que no cal recordar-ho, van començar a la seva universitat de Nanterre, Riché es mostrà comprensiu amb les reivindicacions dels estudiants i els anys següents lluità per la renovació de les estructures de la universitat francesa, en favor d'una major opcionalitat, un augment de la pluridisciplinarietat i, sobretot, la millora de les relacions entre professors i alumnes.

En definitiva, la vida i l'obra de Pierre Riché es poden condensar en dues frases que el defineixen, una com a professor universitari i l'altra com a persona: com a professor, la seva divisa, presa en préstec de Beda el Venerable: «He passat tota la vida aprenent, ensenyant i escrivint»; com a persona, la definició que va fer del seu amic i primer president de la Universitat de Nanterre, René Rémond: «Gran professor i gran historiador, cristià, home de fe i home lliure».

Amb el record del seu mestratge i l'agraïment pels seus llibres i el seu testimoni, descansi en pau!